

39. Так само. – Спр-1, Л-164.
40. Так само. – Спр-18, Л-10.
41. Так само. – Спр-33, Л-32.
42. Так само. – Л-16-27.
43. Так само. – Спр-18.
44. Так само. – Спр-66, Л-34.
45. Так само. – Спр-13, Л-106.
46. Так само. – Спр-46, Л-6, 7, 8, 9, 28, 36, 43, 44; Спр-22, Л-1; Спр.-2, Л-183, 187, 198, 200, 204, 214, 219.
47. Так само. – Спр-2, Л-22.
48. Так само. – Спр-11, Л-1.
49. Так само. – Л-27.
50. Так само. – Спр-66, Л-36-37.
51. Так само. – Спр-22, Л-90.
52. Так само. – Спр-44, Л-4,5; Спр-10, Л-59.
53. Так само. – Спр-28, Л-7.
54. Так само. – Спр-48, Л-5,6.
55. Так само. – Спр-18, Л-79.
56. Так само. – Спр-57, Л-5.
57. Так само. – Спр-22, Л-65.
58. Так само. – Спр-64, Л-111-117.
59. Так само. – Спр-2, Л-2, 113, 252, 253, 256.
60. Так само. – Спр-2, Л-113.
61. Так само. – Спр-32.
62. Так само. – Спр-33, Л-110.
63. Так само. – Спр-64, Л-78.
64. Так само. – Спр-25, Л-12.
65. Так само. – Спр-11, Л-107.
66. Так само. – Спр-57, Л-1.
67. Так само. – Спр-22, Л-2.
68. Так само. – Спр-10, Л-1532.
69. Так само. – Спр-6, Л-108.

SUMMARY

The article considers the work style and methods of the rural council, as part of the German occupation authorities.

В. М. АНДРЕЄВ

ПРОЕКТ ВИДАННЯ ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ЗАРУБІНЕЦЬКОЇ ТА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУР В. ПЕТРОВА: СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ (1942-1943 рр.)

Віктор Платонович Петров (1894-1969) – визначна постать української гуманітарної думки ХХ ст. – історик, археолог, етнограф, фольклорист, мовознавець, філософ і талановитий письменник з кола неокласиків. Майже все життя, починаючи з 1919 р., В. Петров був пов'язаний із Академією наук України (не рахуючи перерву 1942-1949 рр. – період розвідницької діяльності та 1950-1956 рр. – робота в московському Інституті історії матеріальної культури). Як учений він працював у різних академічних інституціях – Комісія з складання історичного словника української мови, Етнографічна комісія, Спілка інституцій матеріальної культури (з 1934 р. – Інститут історії матеріальної культури, 1938 р. реорганізований в Інститут археології). Утім, визнаний як науковець та письменник у 1920-1930-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був надовго «вилучений» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

На сьогодні в українському інтелектуальному співтоваристві більше уваги привертає постать Віктора Петрова як письменника [1-8]. Натомість його внесок в розвиток вітчизняної археології висвітлюється фрагментарно. Дане дослідження покликане висвітлити доробок В. Петрова як дослідника зарубинецької та черняхівської археологічних культур, розглянути його наукову діяльність

в окупованій Україні під час радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Наукові погляди та практична діяльність археолога розглядатимуться в контексті розвитку радянської та світової науки.

В археологію В. Петров прийшов у складні для радянської науки часи. З середини 1920-их прийшло нове покоління вчених, яке принесло з собою методологічну перебудову науки. Марксистська концепція історії суспільства вперше була прийнята на озброєння археологами Москви та Ленінграда [9, 18-21; 10, 427]. Слідом починається інституціональна та ідеологічна перебудова української науки. 1933 р. було створено Спілку інституцій матеріальної культури при ВУАН, яка об'єднала ліквідовані академічні установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Етнографічну комісію, Кабінет антропології та етнології, Музей археології, Культурно-історичну комісію та кафедру передісторії. Метою подібних змін було подолання відокремленості суспільних наук та їх перебудова на засадах марксистсько-ленінської теорії. У зв'язку з цим зі складу керівництва закладу було усунуто «класово-ворожі елементи» в науці.

Отже, В. Петров як співробітник колишньої Етнографічної комісії увійшов до складу новоствореної установи, тим більше, що питання давньої історії його цікавили й раніше. Для нього відкрилися нові обрії, зацікавлення, перспективи дослідницької діяльності.

Практично одразу В. Петрова починають цікавити відкрита видатним українським археологом В. Хвойкою культура «полів поховань», яка пізніше стане відомою під назвою зарубинецької (III ст. до н. е. – II ст. н. е.), та черняхівська (III – V ст. н. е.). Більше того, на авторитетну думку П. Толочка, саме В. Петрову належить пріоритет у їх вивченні [11, 4].

В. Хвойка запропонував і першу археологічну та історичну інтерпретацію цих культур з позицій автохтонізму та пов'язав їх із слов'янами. В. Петров у своїх дослідках продовжив «лінію» В. Хвойки. Однак культура полів поховань після досліджень В. Хвойки на вітчизняному ґрунті не отримала широкого вивчення. Утім, накопичення нових матеріалів продовжувалося в наслідок археологічних досліджень С. Гамченка, П. Козаря, М. Макаренка, І. Самойловського, П. Смолічева, М. Рудинського та ін. Найбільш масштабними у довоєнний час були роботи, пов'язані з будівництвом Дніпрельстану, які дали нові відкриття могильників та поселень цієї культури [12, 148-191].

Загалом інтерес до вивчення культури полів поховань в радянській науці дещо зменшився та був перенесений в ідеологічну площину після того як у німецькій археології отримала визнання теорія міграціонізму [13, 16]. Згідно міграціоністських концепцій німецьких учених, поява нових культур пояснювалась переселеннями окремих колективів людей, які переносили матеріальну культуру на нові місця у готовому вигляді. Так, П. Райнеке, розглянувши матеріали з могильника поблизу с. Зарубинці, встановив близькість елементів його матеріальної культури з аналогічними речами могильників у пониззі Вісли. На основі цих даних дослідник зробив висновок, що наприкінці I тис. до н. е. – початку I тис. н. е. з території Нижньої Вісли до Північного Причорномор'я просувалося східногерманське населення [14].

Подібну позицію відстоював й видатний німецький археолог Г. Коссіна, посилаючись на нові археологічні знахідки 1920-1930-х рр. на Десні та Східній Галичині. Спираючись на повідомлення римського автора Помпея Трога він вважав носіями цієї матеріальної культури бастарнів [15, 50]. Позицію Г. Коссіни, як і більшість німецьких археологів, поділяв Р. Штампус, що здійснював археологічні розкопки на території Польщі, а під час II Світової війни й на території України [16].

Інший авторитетний німецький археолог К. Такенберг дотримувався точки зору, що могильник біля с. Зарубинці належить скирам, вихідцям з району Середнього Одеру (моноетнічним, нечисельним племенам) [17]. Згодом він відмовився від такого погляду на зарубинецьку культуру. В післявоєнні роки дослідник стверджував, що таку велику територію не могли заселяти лише германці, а тому тубільне населення було тут домінуючим. Утім, К. Такенберг завжди акцентував на наявності германської складової в зарубинецькій культурі [18, 423-424].

Подібним чином німецькі дослідники вирішували й питання етнічної ідентифікації черняхівської культури. Так, П. Райнеке вважав, що її творцями та носіями були германські племена, в першу чергу, готи [14]. Про приналежність придніпровських могильників гепідам припускали Г. Коссіна [20, 32], Е. Блюме [19, 69] та ін.

В. Петров вступав у полеміку із німецькими дослідниками, критикував їх за заперечення слов'янства культури полів поховань [21].

В таких умовах проблема вивчення культури полів поховань раптово отримала політичну актуальність в СРСР. Постала необхідність протиставити концепціям німецьких археологів нові підходи, які б змогли спростувати «расову теорію» опонентів і довести слов'янскість цих культур. Для цього треба було поставити дослідження вітчизняних археологів на ґрунтовну джерелознавчу основу. Отже, наприкінці 1930-х рр. В. Петров, який очолював сектор слов'яно-руської археології ІА АН УРСР

став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення культури полів поховань, на його думку, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян.

Перш за все, на думку В.Петрова, було необхідно опрацювати та видати велику кількість матеріалів, що зберігалися в музеях України, створити фундаментальну базу для подальших археологічних досліджень культур I тис. до н. е. – I тис. н. е. Також одним з найважливіших завдань стало створення археологічної карти культури полів поховань. За задумом В.Петрова до друку готувалася ціла серія томів корпусу археологічних матеріалів, що охопив би всю сукупність пам'яток на території України. Редактором видання був В. Петров. До війни дослідник підготував матеріали з колекції Київського державного історичного музею. Над цим проектом, окрім В.Петрова, працювали українські археологи С. Коршенко, І.Самойловський, В.Козловська, Є.Махно. У 1940-1941 рр. львівським ученим М.Смішком на основі музейних колекцій Львова та власних розкопок активно готувався другий том [22, 64; 23, 111; 24, 259]. Це був перший досвід створення фундаментального зводу археологічних джерел, який виконувався на вищому рівні тогочасних знань. Підготовлені матеріали перешкодила видати війна.

Паралельно з підготовкою означених публікацій проводилися і розкопки. В 1940–1941 рр. проводилися рятівні розкопки експедицією ІА АН УРСР для вивчення пам'яток полів поховань, які руйнувалися водами Дніпровського водосховища (озеро ім. Леніна). Так, було проведено розкопки в Нікольському, Федорівці, Ново-Олександрівці [25]. Перед початком війни український археолог К.Раєвський дослідив широку площу поселення Киселево на околиці Одеси та пов'язав його з черняхівською культурою [26]. Дослідження були перервані війною.

Під час війни В.Петров виконував розвідницькі завдання в середовищі німецьких окупантів. Після вдалої легалізації його, як офіцера служби пропаганди, направили на посаду редактора журналу «Український засів»¹. Навіть в цих складних умовах В.Петров продовжив свої студії в галузі стародавньої історії України та археології. Як і раніше його цікавить проблема культури полів поховань.

Вчений пише доволі цікаву розвідку «Готи на Україні та культура полів поховань» [22]. Ця глибока за змістом стаття стала першою спробою вченого викласти своє бачення проблеми зміни археологічних культур, етногенетичних та культурно-історичних процесів на території України наприкінці I тис. до н. е. – I тис. н. е.. Також автором було поставлено питання етнічної ідентифікації носіїв зарубинецької та черняхівської культур. Саме в цій праці вперше з'являється поняття епоха, яке згодом дослідник сформулює та розв'є в другій половині 1940-х рр. у теорію епох на сторінках своїх історіософських праць.

В.Петров, спочатку окресливши хронологічні рамки та територію розповсюдження пам'яток культури полів поховань, відмітив, що Україна тоді була щільно та суцільно заселеною своєрідними і в той же час спільними з усім цивілізованим середземноморським світом культурами. На його думку, культура полів поховань прийшла на зміну скіфській кочовій культурі, що поступилася осілій людині. Одна епоха змінила іншу: «Справа йде про епоху, саме окрему епоху, виразно й чітко відокремлену й відрубну як в зіставленні з культурою попереднього часу скитів, так і наступної» [22, 61-62]. Вчений вважав, що під час переходу від скіфського часу до зарубинецького у III ст. до н. е. відбувається розклад політично-територіальної спільноти на ряд районів, відмирає перегінне скотарство з його зонально-сезонним випасом худоби, зникають великі стада, що потребують оборони та зимників, відходить у минуле потреба в великих дружинах та потужних городищах. Докорінно змінюється господарство. Господарювання стає приселищним та присадибним. Варварство поступається цивілізації. Дослідник на основі різноманітних джерел формує «образ культури високо розвиненої, з господарством, що стоїть на високому рівні», «побуту різнобарвного і заможного», «повів античності, класичного духу відчувається на всьому характері культури цієї доби» [22, 62].

Зарубинецька та черняхівська культури, на думку В.Петрова, – це два етапи культури полів поховань. Отже, він вважає, що зарубинецький етап безпосередньо переходить у черняхівський: «Можна майже з цілковитою певністю стверджувати, що культура Черняхівського типу з'являється спочатку на півдні, в порожистій смузі Дніпра, а тоді вже в Середньому Наддніпров'ї, нашаровуючись на культуру Зарубинецького типу і остаточно витискуючи й заступаючи цю останню в перші ст. по Хр.» [22, 63].

Що ж до питання про етнічну належність носіїв зарубинецької та черняхівської культур, то тут В.Петров прямої відповіді не дає. Він відзначив, що з часів відкриття культури полів поховань цією проблемою зацікавились німецькі вчені. Науковець демонструє обізнаність з досягненнями німецької

¹ «Український засів» – літературний журнал, видання Відділу пропаганди німецької армії в Україні, виходив у Харкові, потім у Кіровограді (1942–1943), його редактором був В.Петров.

історіографії і навіть він підтверджує думку німецьких дослідників даними історичних джерел про шлях готів від «Долішньої Вісли до Чорного моря» і заснування ними держави з центром на Дніпрі із столицею в м. Данабарстадір. Далі він звертається до діяльності готських королів Острогота й Германа-Германаріха та створення могутнього готського царства, яке було «бар'єром проти диких кочових народів», «що відгороджував європейський простір від Сходу». Але «гунський ураган» пронісся над готською державою і зламав її основи [22, 63-64]. Із зрозумілих причин в статті В. Петров не згадує про слов'янську інтерпретацію культури полів поховань, якої дотримувався і він сам.

Історичну долю готів В. Петров подає коротко, відзначивши, що під час Великого переселення народів частина готів подалася на Балкани, в Південну та Західну Європу, а частина на довгий час затрималася в Криму. Надалі, історик намагається потішити самолюбство «великої арійської раси» і наводить дані письмових джерел про те, що в XVII ст. в Криму ще проживали «світлі й синьоокі люди, відокремлені від інших тамтешніх народів». Також він зазначив, що й досі в українській культурі відчуваються впливи «культури, яка розквітла на території України за часів панування готської держави». Автор висловлює думку, від якої він не відмовиться й згодом, що «етнографічна культура українського народу своїми коріннями історично вростає в цю культуру полів поховань» [22, 64-65].

Безумовно, що в цій розвідці В. Петров намагається довести свою лояльність до окупаційного режиму та «підіграти» німецькій владі, яка надзвичайно серйозно ставилася до археології. В фашистській Німеччині археологія була державною наукою, яка мала обґрунтовувати територіальні претензії гітлерівського уряду до сусідніх народів. Не дивно, що тоді серед німецьких учених майже абсолютного визнання набув так званий «метод археології поселень». Автором цієї теорії був Г. Коссіна. Цей вчений став засновником цілої школи в німецькій науці – «археологія поселень». Він відстоював культуртрегерську роль давніх германців, які, нібито, споконвіку проживали в Північній Європі й звідти завойовницькими походами розповсюджували вищу культуру по всій Європі та за її межі. Г. Коссіна поєднав міграціонізм із расовою теорією. Але він став першим, хто на археологічному матеріалі поставив проблему походження народів, й одним з перших, хто оцінив значення картографічного методу.

Ще у 1930-ті, коли археологія стала полем битви фашистської та комуністичної ідеологій, В. Петров неодноразово критикував Г. Коссіну та його послідовників. Утім, зараз ситуація змінилася. В. Петров був розвідником і мусив виконувати покладену на нього місію. Крім того, необхідно відмітити, що вчений у своїй розвідці, зробивши «реверанс» у бік німецької науки та расової теорії, вмів обминути етнічні проблеми й до кінця не висловив власної думки щодо етнічної ідентифікації носіїв культури полів поховань. Він, так би мовити, покладається на авторитетну думку німецьких вчених. Але, очевидно, що він, як науковець, не особливо покривив душею. Згодом, у 1960-ті рр., В. Петров, виділяючи основну (прадавньо)слов'янську лінію місцевого етногенезу, не заперечував важливу роль готів в етнічних процесах, що відбувалися на території України в I тис. н. е., утім, як і дако-фракійців, сарматів та інших прийшлих етносів [27, 213].

Отже, німецька влада, для того щоб утриматися на захоплених українських територіях не лише силою зброї та терору, а й підвести під своє панування теоретико-ідеологічне підґрунтя, усіляко заохочувала дослідження, що підкреслювали культуртрегерську роль «великого німецького народу» в історії та підтверджували його право перебування на території України. З точки зору гітлерівських ідеологів в цьому не могло бути жодних сумнівів, адже ще у III-V ст. н. е. тут існувала потужна Готська держава, яка захищала народи Європи від диких східних орд, а зараз цю місію виконує «великий III Рейх» із його доблесним вермахтом обороняючи європейську цивілізацію від більшовизму.

Окрім пропагандистської мети нацистська влада, цікавлячись історією та культурними цінностями України, переслідувала й цілком утилітарні цілі. В процесі підготовки до війни було створено зондерштаб прадавньої історії, Айнзатцштаб рейхсляйтера А. Розенберга для окупованих областей. До завдань Айнзатцштабу входило: збір, обробка та класифікація архівних матеріалів та культурного майна у найширшому розумінні, визначення їх подальшої долі та можливості їх використання у роботі вищих шкіл Рейху та ідеологічній боротьбі з ворогами націонал-соціалізму [28; 29]. Ця структура мала у своєму розпорядженні детальні каталоги й описи колекцій українських музеїв, бібліотек тощо. Планувалося масштабне та організоване переміщення та вивезення культурних цінностей з України.

У сферу прямої компетенції Айнзатцштабу входила діяльність музеїв. Окупаційна адміністрація організувала в Києві Музей стародавньої історії – у пропагандистських цілях, а також з метою зібрати експонати для подальшого вивезення в Німеччину. Його базою були археологічні колекції історичного музею (того самого, з колекціями якого В. Петров та С. Махно працювали до війни). Директором призначили високопрофесійного німецького археолога-медієвіста П. Грімма. Судячи з відгуків киян,

котрі знали його, це був інтелігентний і гуманний чоловік. Він узяв на роботу місцевих археологів – В. Козловську, П. Курінного, І. Самойловського, Є. Махно. Музей стародавньої історії проводив науково-наукову роботу. Його колекції вивчали археологи з Німеччини, зокрема доктор Р. Штампфус. Він разом з І. Самойловським вів розкопки зарубинецького могильника II–I ст. до н. е. на хуторі Корчуватому під Києвом [30]. А його колеги проводили археологічні дослідження в районі порожистої частини Дніпра – оберайзацфюрер доктор В. Модріан, доктор Хюлле та український дослідник (старий знайомий В. Петрова часів Дніпрогесівської експедиції) П. Козар [28, 389-390]. Отже, музейні фонди поповнювалися навіть під час війни.

Проте, після поразок німецької армії під Сталінградом та на Курській дузі, Червона Армія швидкими темпами наближалася до Києва. Почалося масове вивезення музейних цінностей України службою Розенберга. На станції Київ-Товарний стояли літерні ешелони з ящиками, які прибували з Харкова, Полтави, Дніпропетровська й інших міст. Вагома частка серед «евакуйованих» цінностей припадала на експонати музеїв і бібліотек столиці. Місця призначення для кожного ешелону було визначено задовго до початку пограбування [30].

У 1942-1943 рр., продовжуючи свої довоєнні дослідження культури полів поховань, В. Петров хотів видати кількатомну серію археологічних матеріалів і сподівався на сприяння окупаційної влади в цій справі. До друку було підготовлено чотири томи. Перший том охоплював матеріали колекції Київського державного історичного музею, вміщував: вступну статтю й розвідку В. Петрова (15 пам'яток культури полів поховань), дослідження С. Коршенка (Черняхівський могильник), І. Самойловського (Корчуватівський могильник) та В. Козловської (Трахтемирів та Дідівщина). Другий том був опрацьований М. Смішком (західноукраїнські матеріали, на основі колекцій львівських музеїв). Третій том мав бути присвяченим полям поховань порожистої смуги Дніпра (музеї Дніпропетровська, Запоріжжя, Нікополя). Четвертий – пам'ятки Черкащини (Маслово та інші пункти Середнього Правобережжя). Розпочалося «вивчення збірок Білоцерківського, Житомирського, Харківського музеїв [22, 64-65].

Отже, цілком імовірно, що тогочасні поїздки В. Петрова в Київ та інші міста України також були пов'язані й з роботою над виданням. Очевидно, що В. Петров, працюючи над проектом, окрім власного наукового інтересу, мав ще й розвідницьке завдання таким чином контролювати музейні колекції України. Крім того, як би вдалося здійснити проект В. Петрова, це згодом могло значно полегшити простеження долі вивезених музейних цінностей.

Згодом, коли минули десятки років після закінчення війни, вивезені німцями експонати з Київського державного історичного музею були знайдені в Кракові. Артефакти з колекції, а серед них були абсолютно унікальні речі, вдалося ідентифікувати в тому числі й завдяки матеріалам (сотні фотографій та малюнків), що готував до друку до та під час війни В. Петров. На деяких фотографіях вдалося розрізнити музейні й виставкові номери і, таким чином, «паспортизувати» експонати. Значна допомога надійшла й з Німеччини. По смерті професора Р. Штампфуса (того самого, що працював в окупованому Києві), після систематизації та упорядкування його архіву, там було виявлено унікальні матеріали – «паспортизовані» фотографії стародавніх прикрас тієї самої колекції київського музею, зроблені з тих самих негативів, які збереглися в архіві В. Петрова (зараз зберігається в архіві Інституту археології НАН України). Отже, неопублікований спадок дослідника може прислужитися й у справі реституції музейних цінностей України [30].

До вивчення зарубинецької та черняхівської культур вчений повернувся у повоєнний час, коли працював у московському Інституті історії матеріальної культури (1950-1956) та київському Інституті археології (1956-1969). «Довоєнно-воєнний» проект В. Петрова щодо видання зводу пам'яток культури полів поховань, було реалізовано у 1950-ті–1960-ті рр. публікацією кількох томів із серії «Матеріали та дослідження з археології СРСР» [31; 32; 33; 34; 35], а його ідеї та концепції втілені у низці статей та монографій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К., 2006.
2. Грегуль Г. В. Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського): Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2005.
3. Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров. – К., 1993.
4. Зубань В. І. «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» В. Петрова в контексті українського культурного життя 20-х років ХХ століття: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2003.

5. Куриленко І. А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2006.
6. Мазуренко І. Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січеслав. – Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 88-94.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997.
8. Портнов А. Віктор Петров і його критики // Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К.: Критика, 2011. – С.143-181.
9. Клейн Л.С. Феномен советской археологии. – СПб: Фарн, 1993. – С. 18.
10. Лебедев Г.С. История отечественной археологии. 1700-1917 гг. – СПб.: Издательство С. Петербургского университета, 1992.
11. Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 3-4.
12. Брайчевская А.Т. Черняховские памятники Надпорожья // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). – № 82. – М. – Л., 1960. – С.148-191.
13. Пачкова С.П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. – К., 2006.
14. Reinecke P. Aus der russischen Literatur Grabfelder vom Ende der La Tene Zeit und aus der jüngeren romischtn Keiserzeit im Gouvènement Kiev // Meinzer Zeitschrift. – 1906. – № 1. – S. 42–50.
15. Kossinna G. Germanische Kultur im Jahrtausend nach Chr. Geburt // Mannus Bibliothek. – 1932. – S. 40-61.
16. Stampfus R. Germanen in der Ukraine // Germanen-Erbe. Monatschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Posen. 1942. – Heft 9/10. – S. 280–285.
17. Tackenberg K. Bastarnen // Volk und Rasse. – 1929. – №4. – S. 232–244.
18. Tackenberg K. Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischenew Moldau-Republik // Alt-Thuringen Jahreschrift des Museums für Ur- Frühgeschichte Thüringens. – 1962/1963. – Bd. 6. – S. 412 – 424.
19. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaizerzeit. – Würzburg, 1912.
20. Kossinna G. Das Weichsellend, ein uralter Heimat boden der Germanen. – Danzig, 1919.
21. Петров В. Расова теорія та її критика // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Кн. 2. – К., 1934. – С. 49-71.
22. Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань // Український засів (Харків). – 1942. – Ч. 1. – С. 61-65.
23. Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951) // Археологічні дослідження львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 106-133.
24. Ситник О. Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР // Археологічні дослідження львівського університету. – 2007. – Вип. 10. – С. 254-286.
25. Брайчевская А.Т. Черняховские памятники Надпорожья // МИА. – № 82. – М. – Л., 1960. – С.148-191.
26. Раевский К.А. Наземные сооружения земледельцев междуречья Днепра-Днестра в I тысячелетии н. э. // Советская археология. – 1955. – Вып.23. – С.250-276.
27. Петров В. Етногенез слов'ян. – К.: Наукова думка, 1972.
28. Тесленко Д.Л. Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу «Рейхсляйтер Розенберг» у генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1942-1943) // Вопросы германской истории. Сборник научных трудов / С.И. Бобылёва (отв. ред.). – Днепропетровск, 2007. – С. 382-395/
29. Тесленко Д.Л. Археологія на службі пропаганди (діяльність науково-дослідних установ Третього рейху на окупованій Дніпропетровщині) // Друга світова війна і доля народів України: тези доп. 3-ї Всеукр. наук. конф. – К., 2008. – С. 25-27.
30. Гороховский Е. Встречное движение. Две истории о приключениях сокровищ культуры Украины // Зеркало недели. – 2000. – 2–8 сентября.
31. Материалы и исследования по археологии СССР. Зарубинецкая культура. – №70. – М.–Л., 1959. – 193 с.
32. Материалы и исследования по археологии СССР. Черняховская культура. – №82. – М., 1960. – 349 с.
33. Материалы и исследования по археологии СССР. Славяне накануне образования Киевской Руси. – № 108. – М., 1963. – 387 с.
34. Материалы и исследования по археологии СССР. – № 82. – М., 1960. – 363 с.

35. Материалы и исследования по археологии СССР. История и археология Юго-Западных областей СССР начала нашей эры. – № 139. – 264 с.

SUMMARY

The article deals with analyzed the scientific activities V.Petrova in branch of the publication monuments of the Zarubynsika and Chernizhiv'ka of archaeological cultures.

Л. О. ЦИБУЛЕНКО, Т. Б. БУКРЕЄВ

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ. В УРСР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНЩИНИ)

Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності не нова для України. Досвід боротьби з цим кризовим соціальним явищем наша країна набула в тяжких умовах 20-х років ХХ ст. Важливо вивчити і дослідити шлях розвитку методів боротьби з безпритульністю та соціальною занедбаністю серед неповнолітніх, адже звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоднішні.

На сучасному етапі розвитку історичної науки все більшого поширення набуває дослідження історії повсякденності. Для комплексного вивчення проблеми подолання дитячої безпритульності варто приділити увагу дослідженню повсякденності й побуту дітей у дитзакладах.

Проблема знайшла певне відображення в науковій літературі. Досвід подолання дитячої безпритульності, зокрема й соціалізацію дітей в інтернатних закладах у 20-х рр. досліджували О.І. Анатольєва [1], В.С. Виноградова-Бондаренко [3], А.Г. Зінченко [20], Л.В. Олянич [23], О.С. Парашевіна [25] та ін. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змогу говорити про специфіку окремих регіонів.

Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 14 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 2, Р. – 386, Р. – 413, Р. – 414, Р. – 485).

Мета статті – дослідити та проаналізувати процес соціалізації вихованців в інтернатних закладах Херсонщини у 1920-х рр. шляхом вивчення змісту навчально-виховного процесу, побуту та умов проживання.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше спеціально досліджується проблема безпритульності, повсякденності та соціалізації дітей в інтернатних установах у 20-ті рр. на Херсонщині. Крім того, вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів ДАХО, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 1920-х рр. на Херсонщині.

Порушення суспільних зв'язків та економічна криза, що спричинилася війнами і революціями 1914-1921 рр., а пізніше голодом 1921-1923 рр., призвели до катастрофічного зростання безпритульників в Україні, яке досягло 2 млн. осіб [19, с. 214].

На початку 20-х рр. безпритульні діти, об'єднуючись у групи, створили своєрідну субкультуру з асоціальними ідеалами, нормами та моральними цінностями [25, с. 10].

Необхідність соціалізації неповнолітніх стала головним завданням партії. Радянський уряд створив державну систему соціального захисту безпритульних дітей, яка передбачала їхнє виховання, освіту, професійну підготовку. У країні склалася розгалужена система дитячих будинків (дошкільного і шкільного віку, для фізично неповноцінних і розумово відсталих дітей), діяльність яких була направлена на допомогу нужденним дітям [25, с. 10-11; 19, с. 214]. Також, склалася розгалужена система закладів для неповнолітніх правопорушників, котра створювала можливість більш диференційовано підійти до виправлення неповнолітніх злочинців.

Систематичній виховній та навчальній роботі з дітьми у дитбудинках заважали такі негативні впливи як: велика плінність дитячого складу, непідпорядкованість виховної роботи кінцевій меті, велика плінність педперсоналу (в деяких дитбудинках до 35% на рік), різноманітність дитячого складу за віком та несформованість системи дитбудинків тощо [3, с. 12]. Звісно, всі ці фактори заважали успішній соціалізації та демаргіналізації колишніх безпритульних дітей та неповнолітніх злочинців.

Також, суттєвою проблемою був розподіл дітей по установах. Були випадки, коли нормальні діти або випадкові правопорушники потрапляли до спеціалізованих будинків для «важких» дітей,